

РОЛЬ БАТЬКІВ У РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК ДІТЕЙ З АУТИЧНИМИ ПРОЯВАМИ

THE ROLE OF PARENTS IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF CHILDREN WITH AUTISTIC MANIFESTATIONS

У статті представлено результати емпіричного дослідження, спрямованого на визначення ролі батьків як ключових агентів розвитку комунікативних навичок дітей із розладами аутистичного спектра (РАС). Актуальність проблеми зумовлена зростанням кількості дітей з аутичними проявами та необхідністю системного сімейно-центричного підходу. Метою дослідження було оцінити ефективність короткотривалої програми Parent-Mediated Communication Booster, орієнтованої на формування в батьків компетентностей підтримки спільної уваги, черговості та ініціативності дітей у взаємодії. У дослідженні взяли участь 12 родин, які виховують дітей 5–9 років із РАС. Програма тривала 12 тижнів та включала групові заняття, індивідуальні коуч-сесії і відеофідбек. Використано відеоаналіз спільної діяльності, опитувальник стилю сімейної взаємодії та шкалу емоційного вигорання батьків.

Результати продемонстрували значуще підвищення комунікативної активності дітей: кількість ініціацій збільшилася на 5 епізодів, тривалість спільної уваги – на 16,5 секунд, частка відповідей – на 23,9 в.п., інтенсивність використання жестово-словесних комбінацій – на 3,3 епізоди. Рівень батьківського вигорання знизився на 9,5 бала, а 91,7% родин перейшли у стиль «співпраця». Результати узгоджуються з висновками сучасних українських дослідників щодо вирішальної ролі батьківської компетентності у формуванні комунікативної компетентності дітей із РАС. Доведено, що систематична участь батьків у розвивальній взаємодії та опанування ними інструментів коментування, емоційної підтримки та гнучкого супроводу сприяють стабільним позитивним змінам. Підкреслено доцільність інтеграції батьків-медіованих програм до практики ІРЦ та закладів раннього втручання.

Ключові слова: аутизм, комунікативні навички, сімейно-центричний підхід, спільна

увага, батьківська компетентність, вигорання батьків.

The article presents the results of an empirical study aimed at identifying the role of parents as key mediators in the development of communication skills in children with autism spectrum manifestations (ASD). The relevance of the study is determined by the increasing number of children with ASD and the need for systematic family-centered support models. The purpose of the study was to evaluate the effectiveness of a short-term Parent-Mediated Communication Booster program focused on enhancing parental competencies in supporting joint attention, turn-taking, initiative, and gesture-speech coordination. Twelve families raising children aged 5–9 years with ASD participated in the study. The 12-week program included group sessions, individual coaching, and video-feedback. The assessment tools involved video analysis of parent-child interaction, a family interaction style questionnaire, and a parental burnout scale. The results showed significant positive dynamics: child initiations increased by five episodes per 10 minutes, joint attention duration by 16.5 seconds, response rates by 23.9 percentage points, and gesture-word combinations by 3.3 episodes. Parental burnout decreased by 9.5 points, and 91.7% of families shifted to a cooperative interaction style. These findings support contemporary research emphasizing the crucial role of parental competence in the development of communication skills in children with ASD. Systematic parental involvement and mastery of supportive communication techniques led to stable improvements. The study highlights the need to integrate parent-mediated interventions into the practice of early intervention centers and inclusive support systems.

Key words: autism spectrum disorder, communication skills, family-centered approach, joint attention, parental competence, parental burnout.

УДК 159.922.762:159.946.3
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.79.2.27>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Орленко І.М.

доктор філософії у галузі філософії,
доцент кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Державний заклад
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
ORCID ID: 0000-0002-6322-0217

Літвінов О.С.

здобувач вищої освіти
Одеський національний економічний
університет
ORCID ID: 0000-0002-1424-6904

Сучасна система інклюзивної освіти в Україні орієнтована на створення умов для розвитку кожної дитини, незалежно від наявності особливих освітніх потреб. Одним з найактуальніших напрямів практики є підтримка дітей з розладами аутистичного спектра (РАС), для яких порушення комунікативної сфери є провідним діагностичним маркером.

Згідно з даними МОЗ України та ВООЗ (2023), поширеність аутичних проявів у дітей зростає, що зумовлює потребу в системних програмах психолого-педагогічного супроводу не лише дитини, а й її родини.

В останні роки науковці (А. Душко, Н. Гавриш, М. Савченко, Ю. Рібцун, О. Ревуцька) наголошу-

ють на тому, що комунікативний розвиток дитини з аутизмом є похідним від якості сімейної взаємодії. Ефективність логопедичних і поведінкових методів суттєво підвищується, якщо батьки навчаються розпізнавати сигнали дитини, реагувати на них емоційно і підтримувати ініціативу в повсякденних ситуаціях.

Водночас у більшості українських ІРЦ системна робота з батьками часто обмежується консультаціями або загальними рекомендаціями, тоді як міжнародна практика доводить ефективність батьків-медіованих втручань (Parent-Mediated Interventions), в яких дорослі виступають активними учасниками терапевтичного процесу.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю практично перевірити ефективність короткотривалої програми для батьків, орієнтованої на розвиток комунікативних навичок дитини через щоденну сімейну взаємодію.

Аналіз останніх джерел та публікацій. За даними сучасних досліджень (А. Душка, Т. Скрипник, Г. Соколова, І. Орленко, М. Савченко, Ю. Рібцун, J.M. Patterson), розлади аутистичного спектра (РАС) є одними з найскладніших для педагогічного супроводу, оскільки поєднують системні труднощі комунікації, соціальної взаємодії та регуляції поведінки. Провідною ознакою РАС є недостатній розвиток навичок соціальної комунікації, що потребує спеціально організованого навчального середовища й партнерської взаємодії з родиною.

Як підкреслює українська дослідниця А. Душка, інклюзія дітей з РАС може стати позитивним досвідом лише за умови узгоджених дій педагогів і батьків, коли дитина не просто «фізично присутня» в закладі, а дійсно інтегрована соціально. Для цього необхідні спеціально організовані умови, індивідуалізовані методики навчання та сталі міжособистісні стосунки, що знижують тривожність і стимулюють комунікацію [4].

Вчена Т. Скрипник [9] обґрунтовує системно-феноменологічний підхід до діагностики аутизму, який виходить із розуміння цілісності дитини: будь-які поведінкові прояви, у тому числі мовленнєві труднощі, є формою адаптивної взаємодії із середовищем. Цей підхід акцентує на тому, що завдання фахівця – не «усунути симптом», а створити умови, в яких дитина відчує безпеку, прийняття та можливість комунікації на власному рівні.

У контексті української практики науковці М. Савченко, Ю. Рібцун підкреслюють важливість розширення психолого-педагогічної ролі ІРЦ, зокрема, у розробленні програм сімейної участі та формуванні довготривалих партнерств між центром, школою та родиною. Така взаємодія дозволяє перетворити інклюзію на справді розвивальний процес, в якому батьки виступають не пасивними одержувачами послуг, а рівноправними учасниками команди підтримки [8].

Таким чином, наше дослідження продовжує цю лінію і фокусується на ролі батьків як активних медіаторів комунікації дитини, які завдяки спеціально організованому навчальному курсу набувають компетентності у стимулюванні мовленнєвих і соціальних навичок.

Метою дослідження є визначення ролі батьків у розвитку комунікативних навичок дітей з аутичними проявами та аналіз ефективності короткотривалої програми батьківського тренінгу сімейно-центрованого типу.

У нашому дослідженні взяли участь 12 родин, які виховують дітей із РАС віком 5–9 років (9 хлопчиків, 3 дівчинки). Критерії включення респондентів у дослідження – це наявність висновку ІРЦ, стабільна сімейна ситуація, готовність батьків до систематичної участі в програмі.

Для оцінювання змін у батьківсько-дитячій взаємодії було використано комплекс інструментів, спрямованих на фіксацію як поведінкових проявів дитини, так і динаміки сімейного контексту. Комунікативна поведінка дитини аналізувалася за допомогою протоколу відеоаналізу 10-хвилинних домашніх ігор, записаних на 1-му, 6-му та 12-му тижні. Мікроаналіз здійснювався за такими показниками: частота ініціацій, кількість відповідей на ініціацію дорослого, тривалість епізодів спільної уваги, число циклів «черга – відповідь», а також поєднання жесту зі словом. Такий підхід відповідає логіці сімейно-центричної корекції, де ефективність утручання визначається змінами, що проявляються саме в природній взаємодії «батько/мати – дитина», як підкреслює А. Душка, трактуючи корекційну роботу як процес, що включає всю сім'ю [3].

Стиль взаємодії батьків оцінювався шляхом напівструктурованого спостереження та опитувальника, який дозволяв класифікувати взаємини за такими маркерами: співпраця, псевдоспівпраця, ізоляція та конкуренція. Це дало змогу дослідити, який тип сімейної комунікації переважає та наскільки він сприяє або перешкоджає ініціації контакту та підтриманню діалогічних циклів у дитини з РАС [7].

Рівень батьківського вигорання визначався на основі опитувальника та короткого інтерв'ю, спрямованого на діагностику стресу, емоційного виснаження, мотивації до взаємодії та труднощів у щоденному сімейному спілкуванні. Такий підхід узгоджується з акцентами сучасних досліджень, де підкреслюється вплив емоційного ресурсу дорослого на якість комунікативних епізодів з дитиною [1; 10].

Нами була використана Програма Parent-Mediated Communication Booster, що спрямована на навчання батьків навичок ефективної комунікації з дитиною з аутичними проявами. Вона має 5 основних модулів: Емоційна саморегуляція, Слідування за дитиною, Спільна увага, Невербальна комунікація та Інтеграція в побут. Програма передбачає зниження батьківського вигорання через усвідомлення власних реакцій, розвиток умінь спостерігати за дитиною та коментувати її дії без інструкцій, формування черговості й підтримання емоційного контакту, використання жестів, міміки та емоційно забарвлених слів, а також організацію природного спілкування під час повсякденних дій. Формат: 6 групових сесій (90 хв), 6 індивідуальних (45 хв), відеоаналіз і домашні завдання.

Структура програми для ЕГ (експериментальної групи) включала три послідовні блоки.

Блок А. Регуляція батьківського стану та рефлексія (1–2 тижні). Учасники отримували психоедукацію щодо РАС, сенсорних особливостей та підлаштування середовища й щоденної рутини дитини. Окрему увагу приділено технікам само-спостереження, вербалізації власних почуттів та підтриманню чутливості у взаємодії з дитиною.

Запроваджено практики профілактики вигорання, короткі вправи відновлення та індивідуальний план мікроресурсів сім'ї.

Блок В. Ядро комунікації (3–8 тижні). Основна частина втручання була спрямована на формування базових комунікативних компетенцій у природних ситуаціях. Батьки практикували: розвиток спільної уваги за принципом «коментую, а не інструктую» та слідування за інтересом дитини (3 рази на день по 5–7 хв); формування черговості та очікування через побутові «черги» (наливання води, відкривання дверей) та ігри; активізацію жестово-словесних комбінацій шляхом моделювання та «підхоплення» ініціацій дитини; розширення комунікативного репертуару: щотижня – один новий сценарій («прохання», «вказування», «відмова», «залучення дорослого» тощо).

Кожна навичка відпрацьовувалася за схемою «до/після» на відео з подальшим фаховим фідбеком, що відповідає концепції супроводу як технології поступового нарощування батьківської компетентності.

Блок С. Сімейна закріплювальна сесія (9–12 тижні). На завершальному етапі батьки працювали над узгодженням домашніх рутин і перенесенням нових стратегій у повсякденні ситуації (їжа, одягання, прогулянки). Також формувалася індивідуальний план підтримки після завершення програми, що передбачав збереження мінімум двох «якірних» ритуалів спільної уваги щодня.

У контрольній групі (КГ) батьки отримували стандартні рекомендації ІРЦ або школи, без цілеспрямованого тренінгового втручання. Після завершення дослідження учасникам КГ було надано доступ до тієї ж програми відповідно до етичного принципу рівних можливостей.

Дані збиралися в три часові точки: Т0 (до початку втручання), Т1 (6 тижнів) та Т2 (12 тижнів). Основним ефектом вважалася різниця змін ($\Delta T2-T0$) між експериментальною та контрольною групами за мікропоказниками комунікації. Вторинні ефекти включали зниження рівня батьківського вигорання та позитивні зрушення у стилях взаємодії (зокрема, перехід до співпраці). Такий методологічний підхід відповідає сучасному баченню, де розвиток комунікації дитини з РАС опосередковується компетентністю батьків і залученням усієї сім'ї до корекційного процесу.

Для оцінювання динаміки батьківсько-дитячої взаємодії використовували протокол відеоаналізу 10-хвилинних епізодів спільної діяльності, чеклист щоденних батьківських мікровзаємодій, описувальник стилю сімейної взаємодії (співпраця, псевдоспівпраця, ізоляція, конкуренція) та шкалу емоційного вигорання батьків дітей з ООП, адаптовану за Н. Водоп'яною [6].

Результати дослідження засвідчили виразну позитивну динаміку комунікативної поведінки дітей після проходження батьками програми. Зокрема, середня кількість ініціацій у 10-хвилинному фрагменті взаємодії зросла з 3,4 до 8,4 епізодів, що

свідчить про підвищення самостійної активності дитини у встановленні контакту. Показник відповіді дитини підвищився з 42,0% до 65,9%, тобто майже на 24 процентних пункти, що відображає зростання чутливості до соціальних сигналів дорослого. Тривалість спільної уваги збільшилася більш ніж утричі (з 7,9 до 24,4 секунд), а кількість циклів черговості – з 1,9 до 5,8, що є індикаторами покращення здатності дитини долучатися до діалогічно структурованої взаємодії.

Окремо відзначено приріст використання жестово-словесних комбінацій: з 1,8 до 5,2 епізодів за 10 хвилин, що свідчить про розвиток інтегрованої комунікації. Емоційна виразність дітей підвищилася з 1,9 до 2,6 балів, що відображає більшу відкритість і доступність для соціального контакту. Паралельно зафіксовано зниження рівня емоційного вигорання батьків – з 35,1 до 25,6 балів, тобто в середньому на 9,5 бала. Це вказує на відновлення їхнього емоційного ресурсу та підвищення здатності до стабільної підтримувальної взаємодії.

Динаміка стилів сімейної взаємодії також була значущою: якщо до втручання переважали псевдоспівпраця та ізоляція, то після реалізації програми 91,7% родин демонстрували стиль «співпраця». Такий перехід вказує на суттєве покращення якості взаємодії в системі «батько/мати – дитина».

Отримані результати дозволяють стверджувати, що участь у програмі сприяла статистично значущому покращенню комунікативної активності дітей з аутичними проявами та гармонізації сімейних стосунків, а також підтверджує ефективність сімейноцентрованих втручань у підтримці розвитку дітей із РАС.

Результати дослідження підтвердили позицію А. Душки, що розвиток комунікативних навичок дітей з аутичними проявами залежить не лише від інтенсивності педагогічних втручань, а від якісної взаємодії дорослого з дитиною. Участь батьків у навчальному процесі сприяє перенесенню терапевтичного ефекту з кабінету в домашнє середовище, що забезпечує сталість змін [4].

Згідно з Т. Скрипник, діти з аутизмом демонструють різні типи соціальної взаємодії: відсторонений, пасивний і активний, причому ефективна комунікація можлива лише за поступового переходу від відсторонення до активної, але структурованої участі. У нашому дослідженні більшість дітей на початку проявляли пасивний тип – реагували лише на ініціативу дорослого. Після завершення програми у 9 із 12 випадків зафіксовано перехід до активного, але врівноваженого стилю взаємодії, що свідчить про формування базового рівня соціальної мотивації [9].

Як зазначає Г. Соколова, критично важливим чинником розвитку дитини є емоційна стабільність батьків, адже вигорання знижує якість спілкування. Наші результати підтверджують цю тезу: зменшення показників вигорання на 9,5 бала супроводжувалося помітним зростанням емоційної виразності дітей (+0,7 бала). Це дає підстави говорити

про кореляцію між психологічним станом дорослого і якістю комунікативних проявів дитини [11].

Важливим спостереженням є й те, що батьки після участі у програмі почали використовувати мову коментування замість директив – як радять Т. Скрипник і А. Душка. Це дозволило дітям легше включатися в діалогічні цикли, відчувати контроль над ситуацією й проявляти ініціативу [3; 9].

Таким чином, результати дослідження підтверджують наукові позиції українських учених (А. Душка, Т. Скрипник, Г. Кукуруза) про необхідність інтеграції сімейного ресурсу в процес розвитку комунікативної компетентності дітей з РАС.

Результати підтверджують тезу, що батьки є основними медіаторами розвитку комунікації дітей із РАС. Згідно з висновками Н. Гавриш та J.M. Patterson, сімейноцентрований підхід забезпечує формування сталих моделей спілкування в домашньому середовищі [2; 12]. Покращення показників спільної уваги та черговості свідчить про зростання здатності дитини підтримувати діалогічні цикли – базу для подальшого мовленнєвого розвитку. Зменшення вигорання в батьків узгоджується з підходом О. Андрусик та О. Льошенко, В. Кондратьєвої, які розглядали емоційний ресурс дорослого як фактор якості взаємодії з дитиною [1; 6].

Отримані кількісні показники узгоджуються з теоретичними моделями взаємодії в сім'ї та підтверджують, що комунікативна динаміка дитини нерозривно пов'язана зі станом і поведінковими стратегіями дорослого. По-перше, високий рівень стресу або емоційного вигорання батьків зумовлює зниження їхньої чутливості до сигналів дитини, що веде до скорочення якісних епізодів спільної взаємодії та зростання директивності або уникання контакту. У такому випадку дорослий мимоволі задає стиль взаємодії, в якому дитина з РАС отримує менше можливостей для прояву ініціативи та менше підтримки для включення в діалог.

По-друге, стилі сімейних взаємин – від співпраці до псевдоспівпраці, ізоляції чи конкуренції, можуть слугувати або «мовленнєвим живленням», або, навпаки, бар'єром для розвитку комунікативних функцій. У сім'ях зі стилем співпраці створюється емоційно безпечний простір, де дитина частіше ініціює контакт, довше утримує спільну увагу та охочіше включається в черговість. Натомість псевдоспівпраця чи ізоляція обмежують можливості дитини отримувати природні мовленнєві моделі, що сповільнює формування діалогічних циклів.

По-третє, сімейноцентрована корекція, яка поєднує тренінг для батьків і спільні сесії взаємодії, суттєво посилює навички дорослого: спостерігати за дитиною, вербалізувати почуття, моделювати прості комунікативні сценарії, підтримувати черговість, узгоджувати жести й слова. Завдяки цьому збільшується не лише кількість, а й якість побутових «комунікативних мікровзаємодій» – коротких, але регулярних моментів спільного контакту, які є ключовими для розвитку соціальної та мовленнєвої компетентності дитини з РАС.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що розвиток комунікативних навичок дітей з аутичними проявами істотно залежить від якості взаємодії в сім'ї та рівня емоційного ресурсу батьків. Реалізація програми «Parent-Mediated Communication Booster» продемонструвала, що системне навчання батьків, поєднане з аналізом природних епізодів взаємодії та індивідуальним супроводом, призводить до значущого зростання ініціативності дитини, покращення спільної уваги, черговості та інтеграції жестово-словесних сигналів. Паралельно відбуваються позитивні зміни в сімейних стилях комунікації: більшість родин переходять до співпраці, що створює мовленнєве й емоційне середовище, сприятливе для розвитку дитини. Зниження рівня батьківського вигорання підтверджує, що підтримка дорослих є необхідною умовою стабільних змін у поведінці та комунікації дітей з РАС.

Таким чином, сімейноцентрований підхід, що поєднує роботу з батьками, аналіз реальних взаємодій і формування навичок щоденних комунікативних мікровзаємодій, є ефективною та перспективною стратегією підтримки розвитку дітей з аутичними проявами. Отримані дані підкреслюють важливість інтеграції такого типу програм у діяльність ІРЦ, закладів раннього втручання та освітніх установ, оскільки саме батьки залишаються центральними агентами змін у комунікативному розвитку дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

- Андрусик О.О. Проблема емоційної стійкості особистості як психологічний феномен. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Том 33 (72), № 2. С. 1–7.
- Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів : монографія / С.А. Васильєва та ін. ; наук. ред. Н.В. Гавриш. Кропивницький : ІМЕКС – ЛТД, 2021. 226 с.
- Душка А.Л. Психологічний супровід родин дітей з розладами аутистичного спектра в умовах стресу : методичні рекомендації ; Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2022. 99 с.
- Душка А. Організація навчання дітей з РАС в інклюзивному класі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2025. № 117(1). С. 7–20.
- Кукуруза Г.В. Психологічна допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : дис. ... докт. псих. наук : 19.00.04; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. Харків, 2013. 350 с.
- Льошенко О., Кондратьєва В. Діагностика, профілактика, корекція синдрому «емоційного вигорання». *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Вип. 10. С. 105–112. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.15>.
- Orlenko I.M. State-of-the-art diagnostic tools for assessing the school preparedness of children with autism spectrum disorder. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. Серія «Педагогіка» 2025. № 4(44). С. 1043–1056.

8. Савченко М.В., Рібцун Ю.С. Корекційно-розвивальні програми для дітей з аутичними розладами. Харків : Основа, 2021.

9. Скрипник Т.В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 208 с.

10. Соколова Г.Б. Емоційне вигорання як фактор ризику десоціалізації батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна. *Pedagogy and Psychology. Science and Education a New Dimension*. Budapest, 2018. VI(72), Issue. 174. P. 62–66.

11. Соколова Г., Горбатюк О., Бредінська Г. Роль батьків у формуванні комунікативних навичок у

дітей із синдромом Дауна в період раннього дитинства. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8\(48\)-2215-2226](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8(48)-2215-2226).

12. Patterson J.M. A family systems perspective for working with youth with disability. *Pediatrician*. 1991. № 18. P. 129–141.

Стаття надійшла у редакцію: 25.10.2025

Стаття прийнята: 10.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025